

3 | V křivém zrcadle

Idylu, šťastně ukrytou před hrůzami posledních let třicetileté války, zachytil Bohuslav Balbín v Epitome historica rerum Bohemicarum svým vyprávěním o tom, jak našel té doby už dlouho ztracenou Kristiánovu legendu o Životě a umučení sv. Václava a báby jeho sv. Ludmily:

„Tento Život opsal jsem roku 1645 z prastarého pergamenového kodexu slavného kláštera řádových kanovníků sv. Augustina v Třeboni v Čechách. Nemohu dosti chváliti laskavost ctihodného představeného Norberta Heermana, kterýž, když jsem prohledával onu značně velikou knihovnu rukopisů, nejen svojí přítomností prokázal svoji zálibu v tom, nýbrž dal mi k ruce kanovníky, z nichž jedni knihy zvedali, druzí mi je podávali k nahlédnutí, jiní zapisovali nadpisy, jež jsem diktoval, a další kladli stranou lepší rukopisy; tak byla v několika dnech skončena práce, jež by jinak byla vyžadovala celých týdnů.“

Balbín také hned vřele doporučoval „toto Kristiánovo vyprávění, jež by měli co nejpečlivěji čísti všichni, kdo studují náš dávnověk“ – doporučení a výzva, která je dnes ještě mnohem naléhavější nežli za jeho časů.

„Pánu a třikrát blahoslavenému svatého kostela božího v Praze druhému biskupu Vojtěchovi“ je věnována tato veliká legenda někým, kdo se tu označuje jako „nejponíženejší a ze všech mnichů jedva nejmenší bratr“ jménem Kristián. Ten oslovuje hned v předmluvě sv. Vojtěcha jako „nejdražšího synovce“ – vydává se tedy za jeho strýce, a tím i za jeho staršího současníka, jenž píše někdy na konci 10. století. Prosí jej o jeho biskupské schválení spisu, o němž tvrdí, že v něm podle výpovědí nejstarších, posud

žijících svědků opravil a doplnil všechno, co bylo do té doby roztroušeně a neúplně napsáno o sv. Václavu a sv. Ludmile.

Legenda sama začíná však už historií příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu a oslavou slovanské liturgie. Pak se zcela stručně dotýká pohanské doby v Čechách a přechází k podrobnému vylíčení osudů prvního křesťanského knížete Bořivoje. Letmo se zmiňuje o vládě obou jeho synů, Spytihněva a Vratislava, aby teprve pak přešla ke svému vlastnímu tématu a soustavně vylíčila život, umučení, přenesení a zázraky sv. Ludmily a sv. Václava.

Formální analýza Kristiánovy legendy sama stačí podat důkaz o tom, že její autor pracoval vědomě jako falzátor. Není těžko podat týž důkaz ještě jednou a zcela samostatně na základě **věcného** rozboru jeho díla. Bylo by vsutku možno shrnout všechny věcné důkazy do několika vět a k jejich všestrannému zpracování by stačila krátká studie, i dnes ještě, po všech polemikách, jež zabraly už skoro půl století.

Pro **nás** účel však nestačí dokázat, že Kristiánova legenda nemohla být napsána koncem 10. století. My musíme zjistit, **kdy** bylo napsáno těch pět vět, do nichž jsou tam shrnuty nejstarší české pověsti. Proto se nemůžeme spokojit negativním zjištěním, že Kristiánova legenda není dílem 10. století, nýbrž musíme se pokusit pozitivně určit, do které doby spadá její sepsání. A to je úkol nepoměrně složitější.

Zde nelze než postupovat krok za krokem, probírat století za stoletím a přitom si stále znovu klást dvě paralelní otázky: je **možno** připustit, že by byla Kristiánova legenda sepsána v této době, nebo je to **nutno** připustit? Jen shodná odpověď na obě tyto otázky může být pokládána za uspokojivou. V prvním směru pátrá kritika - vnitřní a vnější, formální a věcná; v druhém směru se před nás staví problém datování rukopisů, který se v každém konkrétním případě zahrocuje v otázku, zda máme před sebou Kristiánovu **předlohu** nebo **opis** z něho.

A tak začínáme od začátku: je možno a nutno připustit, že Kristiánova legenda byla opravdu napsána už v posledních letech 10. století, kam se svým prologem sama klade?

O **nutnosti** nemůže být řeči. Nikdo ještě neobšťastnil svět objevem rukopisu z té doby, v němž by se byl zachoval sebelepší zlomek Kristiánovy legendy. Nikdo se ještě ani nepokusil tvrdit, že by byl našel sebekratší citát z ní v nějakém domácím nebo cizím spisu z doby ne pozdější než konec 10. století. Nutí ji sem tedy snad klást její **obsah**?

Podezřelá legenda začíná prologem. Jím se sama datuje do časů biskupování sv. Vojtěcha (982–994), v něm si její autor sám potvrzuje, že se opíral o výpovědi ještě žijících pamětníků událostí z doby sv. Václava – můžeme, nebo nemůžeme mu to věřit? Je s tímto datováním ostatní obsah a celkový ráz prologu ve shodě nebo v rozporu? Podle prof. Pekaře v něm všechno

„zajisté vzbuzuje nejlepší dojem, nevyvolávajíc stínu podezření“.¹

Docela jiným dojmem působil prolog na prof. Kalouska:

„Při čtení předmluvy jest mi vždy, jako bych poslouchal nějakou úlisnou lež, jako by mluvil podvodník, jenž nám s velkou jistotou slibuje něco, co by nám bylo vysoce milé, kdyby se to vyplnilo.“²

Jak vidět, může prolog vyvolávat dojmy přímo opačné. Z čehož by mělo plynout poučení: v legendě patří prolog ovšem na začátek, ve vědeckém rozboru legendy patří však až na konec. Tam potom už nebude třeba mnoha slov k ověření, zda její autor opravdu mohl žádat biskupa Vojtěcha o „nihil obstat“. Začínat věcný rozbor legendy rozbořením její předmluvy, jak to činí prof. Pekař, je od základu falešné.

V ostatním textu legendy je celkem **sedm** míst, která obsahují přímou **časovou narážku**; u těch je záhodno začít s vyšetřováním.

Jedno z nich ani podle prof. Pekaře „neposkytuje nám nejmenšího k našemu účelu“,³ totiž k prokázání Kristiánovy starobylosti. To je toto místo:

„Žíněná košile velmi drsná, jaké užíval k udržení čistoty, se z úcty k němu až po tyto časy uschovává jako nová.“⁴

Relikvie tohoto druhu se mohly udržet „jako nové“ třeba až do dneška; zde je možno s obhajobou jen souhlasit: tato časová narážka neříká o době sepsání legendy naprosto nic.

Druhé místo je třeba odsunout až ke konci našeho zkoumání, až tam, kde bude možno se zabývat prologem:

„Čteš to, velebný biskupe, a zajisté se divíš –“⁵

atd.; jde tu zase jen o přímé oslovení sv. Vojtěcha, o nic víc. Později se ukáže samo od sebe, co si máme myslet o všech Kristiánových apostrofách.

Další dobová narážka se objevuje tam, kde Kristián, zkombinovav nejprve slova legendy Oriente iam sole a Crescente fide o zhoubě vrahů sv. Václava a celých jejich rodů, přidává sám slova:

„Žijí-li však někteří až dosud, hledají si živobyčí vlastníma rukama.“⁶

Podle jakých známek máme rozhodnout, zda smíme v této Kristiánově doložce vidět neklamnou stopu 10. století nebo jen umělou patinu, vyšlou z ruky antikvuujícího falzátora z doby třeba o celá staletí mladší? Prof. Pekař viděl takovou spolehlivou známku starobylosti v „bezděčnosti poznámky“, jež prý ukazuje na dobu sv. Vojtěchu zcela blízkou;⁷ bylo by bývalo přesnější, kdyby byl napsal, že v něm budí dojem bezděčnosti. U kritického čtenáře nemůže mít takový dojem

přílišnou průkaznost; nemůže mít u něho ani dlouhého trvání. Vždyť Kristián na tomto místě netvoří snad samostatně, abychom si směli představit, že jej prostě už automatismus nerušené asociace představ vedl k „bezděčné“ poznámce o tom, že snad někteří z vrahů přežili pohromu božího trestu a jsou „dosud“ na živu. Náš legendista právě na tomto místě začal soustavně opisovat Oriente iam sole; opsal z ní dvě věty, nespokojil se s tím, vsunul do nich málo organicky ještě třetí, opsanou z *Crescente fide* (*pars arida et sicca usque ad interitum permansit* – srov. v kap. Kompilátorova práce); hned také maskoval svůj čin několika stylistickými retušemi:⁸ a při všem tom namáhavém shledávání, slátávání a maskování si dal docela „bezděčně“ napadnout větičku, v níž se skrývá časový vztah k 10. století? Větičku, která je tu v celém kontextu široko daleko jeho **jedinou**, vskutku samostatně koncipovanou myšlenkou? Z oblastí pouhých dojmů nás vyvádí zjištění, že Kristián zde opisoval z Oriente, z té legendy **13. století**, kterou prof. Pekař sám vlastně teprve objevil, ale kterou – máme říci: ku podivu? – nikdy trochu blíže nesrovnával s textem Kristiánovým. Po citátu z díla 13. století následuje u Kristiána „bezděčná poznámka“, o níž máme věřit, že byla napsána ve století 10. A přitom nelze prohlásit snad onen citát z Oriente za pozdější interpolaci: vždyť ta dobová poznámka se váže právě k němu! Zkrátka, slova „žijí-li někteří až dosud“ nejsou ničím jiným než pokusem o antikvování, a to pokusem naštěstí tak nedokonalým, že je snadno jej odhalit.

Další Kristiánově dobové narážce nepřikládá obhajoba valného významu; je to místo, v němž legendista tvrdí, že bohoslužby v slovanském jazyku se konají

„až dodnes od mnohých v krajinách slovanských, nejvíce pak v Bulharsku.“⁹

Prof. Pekař k tomu jen poznamenává:

„To ovšem mohlo být napsáno i později, ale čím dále jdeme od 10. st., od slavné doby cara Samuela († 1014), tím menší je pravděpodobnost takové věty; poznáme také, jak pozdějšímu opisovači Kristiána byla věc již nesrozumitelnou, takže položil místo Bulharů Uhry.“¹⁰

To je všechno? Jak vidět, obhajoba si vybírá, jen co se jí hodí. Jinak by musela konstatovat, že toto místo stojí v kontextu, prozrazujícím tolik zmatených nevědomek o východní misi, že jejich pravděpodobnost je tím **větší**, čím dále jdeme od 10. století. To velmi dobře zdůraznil prof. Kalousek:

„Ne, tento chybný začátek legendy nemohl psát učený mnich Kristián, bratr knížete českého, na konci 10. věku! Nýbrž muselo to být psáno o mnoho později, kdy v Čechách bohoslužba již nekonala se slovansky, kdy tradice o skutcích slovanských apoštolů již byly zvetšely, a kdy doba Bořivojova a Augustinova splyvaly legendistovi ve veliké neurčité vzdálenosti.“¹¹

Přiznejme Kristiánově obraně právo svalovat vinu na jeho prameny, které mohly být zmatené, i jestliže byly úctyhodně starobylé. Přiznejme jí to tím ochotněji, protože i sem vnese jasno teprve odpověď na otázku, jakých pramenů tu Kristián použil a jak z nich – vyjádřeme to šetrně – čerpal. O tom sdostatek poučuje toto srovnání:

Moravská legenda:

...illis deinde Vetus et Novum
Testamentum exponentes et informantes
eos, plura de greco et latino transferentes,
in sclavonica lingua canonicas
horas et missas in ecclesia dei
publice statuerunt decantare.

Kristián:

...vetus novumque testamentum
pluraque alia de greco seu latino
sermone sclavonicam in linguam transtulit.
Missas preterea ceterasque
canonicas horas in ecclesia publica
voce resonare statuit...